

Розділ III.

ЗАРОДЖЕННЯ

ЄВАНГЕЛЬСЬКО–БАПТИСТСЬКОГО РУХУ

В УКРАЇНІ

3.1. Закономірність появи євангельсько-баптистського руху в Україні

Серед противників вітчизняного євангельсько-баптистського руху та й навіть серед пересічних громадян поширена думка про те, що виникнення цього руху є наслідком німецької пропаганди, а тому сам рух сприймається як щось привнесене ззовні, чужорідне по відношенню до вітчизняної духовності, яка переважно ототожнюється з православ'ям. Але ця думка не відповідає дійсності. Вплив німецьких баптистів на формування відповідного вітчизняного руху дійсно був. Але необхідно зупинитись на тих духовних процесах, які відбувались на території України після прийняття християнства. Вони дають більш об'єктивну картину розвитку вітчизняної релігійної думки, спростовуючи погляд щодо статичності православ'я. Лише беручи до уваги цей розвиток, який переважно відбувався саме у православному середовищі, можна говорити про виникнення українського євангельсько-баптистського руху як про своєрідний етап цього розвитку.

Вже через 16 років після прийняття християнства на Русі, 1004 році знаходимо з перші погляди, опозиційні офіційному православ'ю, зафіксовані у літописі. Ці погляди висловлював чернець Адріан-скопець, який заперечував церкву та її обрядовість. Після викриття цих поглядів його кинуто до в'язниці. Через деякий час він повернувся до православної церкви через покаєння. У 1125 р. аналогічні погляди вис-

ловлював якийсь Дмитр, який заперечував церковні устами, за що його було заслано. Як видно, Дмитр також належав до релігійного стану. Характерним для цих двох випадків було те, що це були поодинокі виступи. Деякі дослідники вважають Адріана та Дмитра послідовниками болгарських богомилів (X-XII ст.), які заперечували шанування святих, ікон, хреста, мощей, відкидали церковну ієрархію, сповідували дуалістичний погляд на світ — різке розмежування та протиставлення тілесного та духовного. Це спонукало їх до проповіді ницості першого та необхідності його підкорення другому. Зрештою, це призводило до скопчества як до крайньої реалізації таких поглядів.

Вплив богомилів на духовні погляди в Україні відчувався навіть у XIV ст. в першу чергу через українських ченців, які звершували прощання до православних святих у Греції, біля яких знаходились дві богомільські громади: одна у Константинополі, а друга на горі Афон, відомому центрі православного чернецтва.

У XV-XVI століттях в Україні відчувався вплив західноєвропейських предреформаційних та реформаційних ідей, носіями яких були представники української світської та релігійної еліти, що навчалися у західноєвропейських університетах. Останні, як відомо, й були центром формування цих ідей. Досить цікаво, що для української молоді не було проблемою змінити свою віроналежність, ставши на час навчання католиком чи протестантом, а після повернення додому знов стати православним. Звісна річ, що це вело до широти їх релігійних поглядів та до віротерпимості. У XV ст. Західна Україна зазнала впливу гусизму, бо на боці чехів у їх боротьбі з німецькою експансією під час гуситських війн воювало біля п'яти тисяч галицьких дворян під керівництвом литовського князя Вітовта.

У цей час в Україні, так само як і в Росії, зустрічаються «пожидовлені» ересі, прихильники яких надавали Старому Заповітові переважне значення. У XVI ст. Україна, переважно її західна частина, зазнала впливу кальвінізму, особливо на дворян. З іншого боку, антиринітаризм, який охопив у цьому ж сторіччі практично всю Польщу, також був поширений серед нижчих та середніх прошарків українського населення.

Наприкінці XVI ст. в Українській православній церкві фіксується

явище, яке не мало аналогів в жодній іншій православній церкві і в якому беззаперечно можливо бачити вплив західноєвропейської Реформації. Йдеться про братства. Братства створювались при православних церквах, як чільні об'єднання православних віруючих. Перше братство — Львівське Успенське братство — виникло 1585 р. З часом воно стало центром братського руху на галицьких землях. У першу чергу братства були осередками збереження православної традиції в Україні, але їх функції виходили за межі чисто релігійних. Вони взагалі захищали інтереси українського православного населення (особливо перед лицем наслідків Берестейської унії 1596 р.). Братства мали всестановий характер. При них діяли друкарні, школи, лікарні. Братства надавали матеріальну підтримку своїм членам. У листі Київського братства московському думному дяку Грамотіну так висвітлюється ціль братств: «Що таке в нашій землі братство православних? Братством називається, коли християни православні, живучи серед іновірних, серед Ляхів, уніатів та проклятих еретиків та бажаючи відділитись від них, щоб не мати нічого з ними спільного, самі з собою любовно сходяться, імена свої воєдино списують та братами називаються — так твердіше та скоріше противовірних відрізати зможуть».

Велику увагу братства приділяли саме просвітницькій діяльності, яка також мала всестанову спрямованість. Львівське Успенське братство з 1585 по 1722 рік надрукувало 32 237 букварів, 500 граматик та інших книг. Братства перекладали національною мовою Біблію та праці ранніх отців церкви.

Хоча братства створювались у рамках православної церкви, маючи на меті збереження та відстоювання саме православної традиції, все ж таки неможливо не бачити в їх діяльності впливу європейської Реформації та близькості їх духу до Реформації. Це виявлялось в їх всестановому характері, в широкій просвітницькій діяльності, у критиці кліру, в участі в проповідницькій діяльності світських людей, у відстоюванні права виборів священників та їх звільнення, контролю за поведінкою духовенства та рівнем дисципліни у церкві. Досить поширеною серед братств була ідея, що «не попи нас спасуть, або владики, або митрополити, але віри таїнство нашої православної з охороною заповідей Божих — це нас спасти повинно!»

Звичайно, що це не могло не призвести до конфлікту братств з місцевою

ієрархією. Але деякий час братства могли протистояти тиску з боку цієї ієрархії, маючи статус ставропігій, тобто підпорядковуючись безпосередньо одному з вселенських патріархів та маючи таким чином автономність від місцевої церковної ієрархії. Так статут Львівського Успенського братства був 1586 р. затверджений Антіохійським патріархом Іоакимом.

У XVII ст. активно діяли Луцьке Хрестовоздвиженське та Київське Богоявленське братства. Колективним членом Київського братства стало усе Військо Запорізьке на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, що, безумовно, сприяло впливу цього братства. Козацтво постійно відстоювало права Київського братства та його школи у своїх петиціях до польського сейму. Але у другій половині XVII ст. братства втратили свою самостійність, опинившись під контролем місцевої ієрархії.

Самобутнім та яскравим явищем у розвитку вітчизняної духовної думки є життя та діяльність Григорія Савовича Сковороди (1722-1794). Закінчивши Києво-Могилянську академію та навчання за кордоном, він деякий час викладав у Переяславській семінарії, а потім працював домашнім учителем. Відмовившись від прийняття духовного сану, останні двадцять п'ять років свого життя він подорожував по Україні, проповідуючи Слово Боже. Відмова від сану, швидше за все, була викликана тим, що Сковорода добре розумів, наскільки його погляди відрізняються від офіційного вчення православної Церкви. Він вчив, що людина повинна бути храмом Божим, що священиком для людини є її особиста душа. Він заперечував авторитет писаного Слова Божого, вважаючи, що дійсне Слово Боже під час запису було спотворено сатаною. Для того, щоб зрозуміти дійсне Слово Боже, його необхідно розуміти духовно. Не дивно, що Сковорода був шанований серед духоборів, які теж заперечували авторитет писаного слова. Вони знаходили у поезії Сковороди вираз своїх поглядів.

Слід зазначити, що наприкінці XVIII-на початку XIX століть в Україні часто зустрічались подорожуючі проповідники, але погляди цих проповідників було важко ясно сформулювати, а тим більш назвати їх євангельськими.¹

У середині XVIII ст. в Україні з'являються духобори. Цікаво, що ду-

¹ Див. *Левицкий О.* Пророк-многовер и суд над ним в Киеве. Киевская старина, 1885. — Кн. 5.

хобори в той же самий час, незалежно від України, з'являються також у Тамбовській губернії Росії. В Україні духобори з'являються у Харківській та Єкатеринославській губерніях, де їх поява пов'язана з діяльністю Сілуана Колесникова. Назва новому руху була дана 1785 р. єкатеринославським архієпископом Амвросієм, щоб підкреслити, що цей рух закликав протистояти Духу Святому. Самі ж послідовники цього руху пояснюють свою назву тим, що вважають себе борцями, які виступають з силою Святого Духу. Можливо на появу духоборського руху вплинула діяльність квакерів, які проповідували в Україні у середині XVII ст., а потім, за розпорядженням Єлизавети, були вислані за межі Російської імперії. Духобори вважали, що спасіння приходить від духа, а не від друкованої книги, тому вони заперечували авторитет писаного Слова Божого. Вони вчили, що Дух Святий живе у віруючих, а тому проповідували поважне ставлення до людей, які є або дійсними, або потенційними носіями Духу Божого. Вони сповідували духовне тлумачення видимих обрядів, таких, зокрема, як духовне хрещення та духовне причастя. Вчення духоборів за їх проханням було викладено Г. Сковородою у «Животній книзі» («Книзі життя»), яка містила основи їх віровчення. Не довіряючи друкованому слову, вони все ж таки воліли передавати своє духовне знання усним шляхом.

Вчення духоборів мало багато послідовників, які заявили про свій відхід від православної церкви. Це викликало репресії проти духоборів. Але у 1801 р. Олександр I дарував амністію духоборам та дозволив їм компактно оселитись у деяких районах Російської імперії, в тому числі на річці Молочній у Мелітопольському повіті Таврійської губернії.

Наприкінці XVII ст. незалежно від духоборів, або як похідна від них, виникає інша релігійна течія — молокани. Назва має три пояснення: по-перше, від проживання молокан на річці Молочній у Таврійській губернії; по-друге, молокани у Великий Піст пили молоко; самі ж молокани пояснюють свою назву посиланням на Святе Письмо, а саме: 1Петра 2:2: «...немов новонароджені немовлята, жадайте щирого духовного молока».

На відміну від духоборів, молокани визнавали вищий авторитет Біблії, але все ж таки євангельські установи розуміли духовно, заперечуючи водне хрещення та ламання хліба. Молокани вже мали церков-

но-протестантську організацію, обраних пресвітерів та досить ретельно опрацьоване віровчення.¹

1823 р. у с.Нововасилівку Бердянського повіту Таврійської губернії за рішенням Війська Донського був висланий козак Андрій Саламатін. Він, на відміну від молокан, визнавав таїнства православної церкви, зокрема хрещення немовлят. Саламатін вступив у дискусію з молоканами. Внаслідок його діяльності виникають так звані молокани донського толку (або саламатинці), які практично повернулися до православ'я. З їх числа наприкінці 60-х років XIX ст. виділяються євангельські християни-захаровці.

3.2. Передумови євангельського пробудження в Україні у другій половині XIX ст.

Євангельське пробудження в Україні у другій половині XIX ст., як і будь-яке інше явище, мало свої передумови. Першою передумовою можна вважати специфічний етно-соціальний склад населення України у середині XIX ст., який виник внаслідок особливостей заселення цього регіону.

В період з 1702 по 1737 рр. Україна вважалась місцем заслання інакомислячих та бунтарів. Це зумовлювалося тим, що Україна в цей період була окраїною імперії з незаселеними та необробленими землями, які ж до того постійно атакувалися з боку Туреччини та Кримського ханства. Але деякі бунтарі, в тому числі й релігійного кшталту, переселялись сюди самі, розуміючи, що контроль з боку влади тут є меншим, ніж в інших районах імперії. І це допомагало їм рятуватися від переслідувань на своїй батьківщині. Деякі дослідники саме в цьому вбачають причини виникнення духоборів в Україні у середині століття. Велика кількість інакомислячих та бунтарів, до того ж на козацьких землях, сприяла тому, що вільнолюбство та вільнодумство, в тому числі й релігійне, було характерною рисою місцевого населення.

Інша особливість населення південноукраїнських земель XVIII-

¹ Див. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. Сост. Головащенко С.И. Одесса, 1998. — С. 227-241.